

חודש אלול

אין מזל לישראל - חודש התשובה

הנה אלול יתייחס לשבט גד.

(בני יששכר, מאמרי חודש אלול, מאמר א אות ח)

א. הבני יששכר מבאר: "הנה ידוע ענינו, ג' דרגא דעושר ד' דרגא דעוני, ג' משפיע לד', כענין שאמרו רז"ל ג' ד' - גומל דלים, וההשפעה היא בחינת י' [רצה לומר, י' היא אות שהופכת כל פועל לעתיד, ועתיד מרמז על שפע וריבוי], הנה יתרבה י' פעמים ג', י' פעמים ד' - הוא ע' [רצה לומר, בחינת עולם]. ע"כ ג"ד הוא לשון מזל היינו גד בגימטריה ז', והריבוי של הג' הוא ל', והריבוי של הד' הוא מ', הרי מזל", עכ"ד.

והנה "גד" פירושו מזל, מזל טוב, כדברי רש"י בפרשת ויצא (מדברי ב"ר עא, ט) על הפסוק (בראשית ל, יא) "ותאמר לאה בא גד ותקרא את שמו גד" - "בא מזל טוב". וכן מפרש בתרגום יונתן בן עוזיאל: "ואמרת לאה אתא מזלא טבא".

ויש להבין, ראשית כל, הרי ידועים דברי חז"ל במסכת שבת (קנו, א) ש"אין מזל לישראל", ואם כן כיצד יכולים לשייך ענין של מזל לחודשים שישראל מונין אם "אין מזל לישראל".

כמו כן יש לבאר מהו הקשר של חודש אלול לשבט גד, שפירושו "מזל" - שלכאורה, ניתן להבין שבחודש אלול יש משמעות מיוחדת של מזל לעם ישראל, ויש לבאר משמעות זו.

אבנו של שבט גד בחושן היתה שבו (במד"ר ב, ז). צבע האבן אינו צבע חדגוני וברור כמו שחור או לבן, אלא הוא צבע עמום [אפור-כחול הנוטה לשחור]. כידוע בצבעי אבני השבטים טמונים סודות רמים ונשגבים, ויש להבין מה משמעות צבע אבנו של שבט גד - "שבו", ושייכותו לענין המזל ולחודש אלול, חודש התשובה.

אין מזל לישראל

ב. במסכת שבת (קנו, א) נחלקו אמוראים: "איתמר, רבי חנינא אומר מזל מחכים מזל מעשיר ויש מזל לישראל, רבי יוחנן אמר אין מזל לישראל. ואזדא רבי יוחנן לטעמיה, דא"ר יוחנן מנין שאין מזל לישראל, שנאמר (ירמיה י, ב) "כה אמר ה' אל

דרך הגוים אל תלמדו ומאותות השמים אל תחתו כי יחתו הגוים מהמה", הם יחתו ולא ישראל. ואף רב סבר אין מזל לישראל דאמר רב יהודה אמר רב מנין שאין מזל לישראל שנאמר (בראשית טו, ה) ויוצא אותו החוצה, אמר אברהם לפני הקב"ה, רבש"ע בן ביתי יורש אותי, אמר לו לאו, כי אם אשר יצא ממעיך, אמר לפניו רבש"ע נסתכלתי באיצטגנינות שלי ואיני ראוי להוליד בן, אמר ליה צא מאיצטגנינות שלך שאין מזל לישראל" (וכ"ה גם במסכת נדרים לב, א). ומבואר בהמשך סוגית הגמרא שם ראיות נוספות שאין מזל לישראל.

ומפרש רש"י שם את דברי רבי חנינא: "מזל מחכים - לפי המזל היא החכמה, כדאמר דבחמה נהיר וחכים, ויש מזל לישראל שאין תפילה וצדקה משנה את המזל". ובדברי רבי יוחנן, מפרש רש"י: "אין מזל לישראל - דעל ידי תפילה זכות משתנה מזלו לטובה".

מאידך, מבואר בדברי חז"ל במקומות אחרים, שהמזל כן קובע לישראל, כדברי הגמרא במסכת מועד קטן (כח, א) "אמר רבא חיי בני ומזוני לא בזכותא תליא מילתא אלא במזלא תליא מילתא [חיים בנים ומזונות אינם תלויים בזכויות אלא במזל], דהא רבה ורב חסדא תרוייהו צדיקי הוו, מר מצלי ואתי מיטרא ומר מצלי ואתי מיטרא [האחד כשהתפלל ירד גשם אך כשהשני התפלל לא ירד], רב חסדא חיה תשעין ותרתינן שנין רבה חיה ארבעין, בי רב חסדא שיתין הלולי בי רבה שיתין תיכלי, בי רב חסדא סמידא לכלבי ולא מתבעי, בי רבה נהמא דשערי לאינשי ולא משתכח".

יתירה מזו, כתבו התוספות במסכת קידושין (פב, א ד"ה אלא) על דברי המשנה: "ויתפלל למי שהעושר והנכסים שלו, שאין אומנות שאין בה עניות ועשירות, שלא עניות מן האומנות ולא עשירות מן האומנות אלא הכל לפי זכותו" - "פירוש לפי מזלו, דבני חיי ומזוני לאו בזכותא תליא מילתא אלא במזלא תליא מילתא".

ואם כן לכאורה יש כאן סתירה בדברי חז"ל, מחד גיסא יש "מזל" הקובע ומשפיע על חיינו, ומאידך גיסא "אין מזל לישראל".

ובעצם בדברי התוספות במסכת מועד קטן (כח, א ד"ה אלא) כבר התייחסו לשאלה באומרים: "דלפעמים משתנה על ידי מזל כי הנהו דהתם, ופעמים שאין משתנה". ובמסכת שבת (קנו, א ד"ה אין מזל) פירשו יותר את הדברים: "מכל מקום על ידי זכות גדול משתנה, אבל פעמים שאין המזל משתנה". כלומר, במקרה של "זכות גדול" יכול המזל להשתנות. והדברים צריכים ביאור - מתי המזל משפיע ומתי למזל אין כח להשפיע ומהו הגורם להשפעת המזל.

בני חיי ומזוני לאו בזכותא תליא מילתא אלא במזלא

ג. הילקוט ראובני (פרשת עקב אות י, דף כ) הקשה, כיצד אומר רבא "בני חיי ומזוני לאו בזכותא תליא מילתא אלא במזלא", והרי הבטיחה התורה (דברים ז, יג) "ואהבך וברכך וברך פרי בטנך ובפרי אדמתך דגנך תירושך ויצהרך שגר אלפיק ועשתרות צאנך על האדמה אשר נשבע לאבותיך לתת לך", וז"ל: "רבים שאלו, בכאן הבטיחה התורה בבני חיי ומזוני בשכר מצוות, דכתיב ואכלת פרי בטנך ופרי אדמתך וגו' והסיר ה' ממך כל חולי, והאיך אמר רבא בני חיי ומזוני לאו בזכותא תליא מילתא אלא במזלא".

[ובדבריו שם השיב על שאלה זו בכמה אופנים: "וי"מ כאן ביחיד כאן בצבור, כמ"ש (דברים ד, ז) כה' אלקינו בכל קראנו אליו. וא"ת והא חזקיה יחיד הוא וכתיב (מלכים ב, כ, ו) והוספתי על ימיך חמש עשרה שנה. שאני מלך דכצבור דמי (ע"ע בזה בגמרא יבמות ג, א). ויש מתרצים, כאן בארץ ישראל וכאן בחוץ לארץ, וכן דעת הרמב"ם ז"ל].

בזכות תורה ותפילה - ישראל מעל המזלות

ד. ויישוב הסתירה וקושיית הילקוט הראובני הוא: בזכות התורה, לימודה וקיום מצוותיה, מתעלים ישראל מעל המזל.

ומפורש כן בדברי הזוה"ק ברעיא מהימנא (פרשת פנחס רטז, ב) כתב בהקשר לדברי הגמרא בשבת ובנדרים, שהקב"ה אמר לאברהם אבינו - צא מאצטגנינות שלך, שכל בריות העולם קודם שניתנה תורה לישראל היו תלויים במזל ואפילו בנים חיים ומזון. אבל אחר שניתנה תורה לישראל הוציאם מן החיוב של כוכבים ומזלות. וזאת למדנו מאברהם משום שבניו היו עתידים לקבל ה' מאברהם שהיא חמשה חומשי תורה - משום זה כל העוסק בתורה בטל ממנו החיוב של כוכבים ומזלות". [וז"ל הזוה"ק: "כל בריין דעלמא קודם דאתייהבת אורייתא לישראל הוו תליין במזלא, ואפילו בני חיי ומזוני, אבל בתר דאתייהבת אורייתא לישראל אפיק לון מחיובא דככביא ומזלי ודא אוליפנא מאברהם בגין דהוו עתידין בנוי לקבלא ה' מאברהם דאיהי חמשה חומשי תורה וכו' - ובגין דא כל המשתדל באורייתא בטיל מניה חיובא דככביא ומזלי"].

יסוד זה מפורש גם בדברי המהרש"א (קידושין פב, א על תוד"ה אלא) שעל ידי השתדלות בתפילה ובזכויות אפשר לשנות הגזירה. המהרש"א מבאר את דברי

המשנה (קידושין) "ויתפלל למי שהעושר והנכסים שלו, שאין אומנות שאין בה עניות ועשירות, שלא עניות מן האומנות ולא עשירות מן האומנות אלא הכל לפי זכותו", על פי דברי הגמרא (שם ע, ב) "מה יעשה אדם ויתעשר, אמר להם ירבה בחכמה וישא ויתן באמונה, אמרו לו הרבה עשו כן ולא הועילו, אלא יבקש רחמים ממי שהעושר שלו". ומבאר המהרש"א "כי בהשתדלות ועסק גדול על ידי סיוע דשמיא בתפילה ובזכויות אפשר לשנות הגזירה - וכן הוא הענין בעושר ובבנים שאפשר לשנות הגזירה בהשתדלות עם סיעתא דשמיא".

ויסוד דברים אלו - שיהודי בתפילותיו ובבקשותיו יכול לשנות את מזלו ואת גור דינו ולהפכו לטובה כבר מפורש במסכת ראש השנה (טז, א) "אמר ר' יצחק ארבעה דברים מקרעין גזר דינו של אדם, אלו הן צדקה, צעקה, שינוי השם ושינוי מעשה, וי"א אף שינוי מקום". וכן בדברי הירושלמי (שבת פרק ו, הלכה ט) "אמר ליה שאני אתרך, פעמים ששינוי השם גורם פעמים ששינוי המקום גורם".

עוד ניתן למצוא סימוכין לכך במסכת שבת (קנא, ב) "תניא רבי אלעזר הקפר אומר, לעולם יבקש אדם רחמים על מדה זו, שאם הוא לא בא, בא בנו, ואם בנו לא בא, בן בנו בא". ופרש"י: "שלא יבוא לידי עניות, דדבר המזומן הוא לבוא, או עליו או על בנו או על בן בנו". במסכת עירובין (מא, ב) - "שלשה דברים מעבירין את האדם על דעתו ועל דעת קונו, אלו הן, עובדי כוכבים ורוח רעה וקדוקי עניות, למאי נפקא מינה - למיבעי רחמי [לבקש רחמים, להתפלל]". ובמסכת בבא קמא (פ, א) - "ודלת הננעלת לא במהרה תפתח", וברש"י: "ודלת הננעלת על האדם - מהיות מצליח, לא במהרה תפתח - ונפקא מינה לאפושי ברחמים [להרבות ברחמים]".

בהגהות בן אריה (במסכת מועד קטן שם) הביא בשם ביאור הגר"א דמה שאמר "כאן במזלא", אין הכוונה על הכוכבים, רק שהנהגת השם העליונה על פי י"ג מדות של רחמים נוצר חסד וכו', זהו הנקרא מזל. ובמקום אחר ביאר הגר"א "דגם מזלו הוא על פי זכותו שמקודם".

על ידי תורה ומצוות אפשר להכריע המזל

ה. גם ה"אבן עזרא" בפירושו לפסוק "הראני את כבודך" (שמות לג, יח) פירש כיסוד הדברים המבואר, וז"ל בתוך דבריו (בפסוק כא): "וזהו שאמרו חכמינו ז"ל אין מזל לישראל, כל זמן שהם שומרי התורה, ואם לא ישמרוה ישלוט בהם המזל כאשר הוא מנוסה, כי כל מחברת ומזל דלי במערכת רעה, הנה יבוא רעה לשונאי

ישראל, והיודעים חכמת המזלות יודו כן. והנה היתה במערכת השמים במחברת, שיעמדו בגלות מצרים עוד שנים רבות, ובעבור שצעקו אל השם ושבנו אליו הושיעם השם. וכאשר יקרה לכלל, כן יקרה ליחיד, על כן שומר תורה אשרהו". וכוונתו בדבריו היא, שכל עוד עם ישראל שומר את התורה והמצוות מתעלים הם מעל המזל, ולמרות שלפי המזל נגזר עליהם עונש ח"ו, משמים מסובבים את המזל בצורה מיוחדת, שהעונש לא יפגע בעם ישראל - בשומרי תורה.

ואף המהר"ל (חידושי אגדות על מסכת שבת קנו, א) כתב: "ואין מזל לישראל, פירוש, שאפשר להכריע את המזל על ידי מצוות, אף שאינו מתפלל כלל, רק מעצמו נהפך על ידי מצוות, דעל ידי תפילה דבר פשוט דמועיל, שהוא יתברך יעשה מה שירצה בשמים ובארץ. אבל כך אמר שאין מזל לישראל, דהיינו, לכלל ישראל אין מזל שישלוט המזל עליהם, ואף ליחיד אם עושה מצוה, דבר זה שקול, כלל ישראל מצד עצמם יש להם מדריגה עליונה נבדלת, וכמו היחיד כאשר עושה מצוה אלקית נבדל, דבר זה הוא על המזל (פירושו כמו "מעל" המזל), ואין הפירוש שלא ישלוט המזל עליהם כלל, כי הכל לפי מה שהוא, כי אם המזל כנגד ישראל, מאוד צריכים ישראל זכות גדול להכריע את המזל, כמו במצרים שהיה מורה המזל רעה, כמו שאמר ראו כי רעה נגד פניכם, והשי"ת הפך אותו לטוב בשביל זכות אבות, מ"מ אין מזל לישראל שיהיה שולט לגמרי עליהם, דבר זה אינו, וזה משמעות אין מזל לישראל שיהיו לגמרי תחת המזל כמו שהם שאר האומות".

ובהמשך דבריו מבאר המהר"ל את ההבדל שבין ישראל לאומות העולם: "ואין להקשות, דאם כן לא שייך בזה לומר אין מזל לישראל, דתליא במצוות ובמעשים טובים, כי דבר זה לא יקשה, דחסידי אומות עולם אין להם מדריגה זאת, דלעולם המזל שולט בהם, אבל ישראל מצד עצם מעלתן אין המזל שולט בהם והשי"ת שומר אותם מן המזל הרע אשר הוא מזיק להם. אבל אם אין ישראל במדריגתם אשר ראוי להם, החטא מקטרג, לכך שולט המזל בהם, והכל לפי הוראות הגזירה ולפי מה שהוא האדם, אבל מצד מעלת ישראל, אשר ראוי להם מצד מעלתן מגיעים על המזלות, כאשר אין החטא מקטרג, והשי"ת מנהיג אותם בהנהגה שאין מזל מריע לישראל כלל".

ומתבאר בדבריו שיחודיות עם ישראל היא שאין המזל שולט בהם בגלל קיום התורה ושמירת המצוות, ורק כאשר החטא מקטרג, או כאשר לא מקיימים תורה ומצוות, אזי נמצאים תחת שליטת המזל.

בכח התשובה מתעלים מעל המזל

ו. אמנם, גם כאשר האדם חטא, וכעת הוא נמצא תחת שליטת המזל, יש בידן אפשרות לצאת ולהתעלות מעל המזל - על ידי גילוי חדש, התשובה.

ומצאנו דברים מפורשים במש"כ הזהר חדש (יתרו דף מ, ע"ב) שדברי חז"ל ש"אין מזל לישראל", מתקיימים אך ורק כאשר האדם הולך בדרך התורה, וכאשר הוא סר מדרך התורה, רק באם יחזור בתשובה, יעלהו הקב"ה מעל המזל, ואם לא הרי הוא חוזר להיות תחת שליטת המזל. וז"ל הזוה"ק: "אם חזר בתשובתא, אע"ג דאיהו בזנב טלה או שור (שהם מזלות לא טובים), בכל מזל ומזל קב"ה אוסיף ביה רוחא יתירא דמלאכין, וסליק מזנבא למהוי בינוני. זכה יתיר למיהדר בתשובתא במחשבתיה, קב"ה יהיב ליה נשמתא מכורסייא, וסליק למהוי רישא בריש כל כוכב ומזל. ובגין דא אין מזל לישראל. ואע"ג דאתיליד בריש שעתא וקלקל עובדוי, קב"ה נחית ליה מרישא לגופא, למהוי בינוני. ואי מקלקל יתיר בעובדוי נחית ליה לסופא דכל מזל ומזל, והאי איהו תלוי במזל, ומזל רכיב עליה ושליט עליה. אבל בזמנא דנשמתיה שליט ורכיב על מזלא, מזלא איהו טפילא לרוכב עליו".

ומפורש בדבריו שה"תשובה" מהווה גורם מכריע לכך ש"אין מזל לישראל". וכאשר האדם חוטא, הרי הוא שוב תחת שליטת המזל, ורק התשובה מועילה להוציאו מהשפעת המזל.

והדברים מתבארים ומוטעמים על פי דברי הגמרא (פסחים נד, א; נדרים לט, ב) שהתשובה היא אחד מהדברים שנבראו לפני בריאת העולם, וכפי שנאמר בספר תהלים (צ, ב-ג) "בטרם הרים ילדו ותחולל ארץ ותבל וגו', תשב אנוש עד דכא ותאמר שובו בני אדם". והיינו בגלל שהתשובה היא למעלה מהטבע, ולכן נברא לפני שכונן הקב"ה עולמו וברא את הטבע.

והיינו דברי הירושלמי (מכות פרק ב, הלכה ו) "שאלו לחכמה חוטא מה עונשו, אמרו להם "חטאים תרדוף רעה" (משלי יג, כא). שאלו לנבואה חוטא מהו עונשו, אמרה להן "הנפש החוטאת היא תמות" (יחזקאל יח, ד). שאלו לקוב"ה חוטא מהו עונשו, אמר להן יעשו תשובה ויתכפר לו, היינו דכתיב על כן יורה חטאים בדרך, יורה לחטאים דרך לעשות תשובה". ומבואר שהתשובה היא בריאה למעלה מן הטבע, ולכן רק הקב"ה הוא זה שאמר שהתשובה היא תקנתו של החוטא, כי זה דבר שמעל הטבע.

ומעתה מדוקדקים דברי רש"י בגמרא בשבת (קנו, א ד"ה מזל מחכים) שכתב בתוך

דבריו: "ויש מזל לישראל, שאין תפלה וצדקה משנה את המזל", ומדוייק בדבריו שרק על ידי תפילה וצדקה אין כח לשנות את המזל, אולם תשובה, שניתנה כאמור כמתנה מיוחדת משמים, שהיא למעלה מהטבע, ביכולתה לשנות גם את המזל.

בחודש אלול "בא גד" - המזל טוב בזכות התשובה

ז. לאור האמור מבוארת היטב שייכות חודש אלול לשבט גד, שהרי על פי דברי חז"ל השם "גד" מורה על "מזל טוב". שכן חדש אלול הוא חודש התשובה, ועת רצון של ימי רחמים שניתן לשוב בתשובה ולבקש רחמים מבעל הרחמים. ופעולות אלו, כפי שנתבאר, באפשרותם וביכולתם לגרום שהקב"ה מוציאו מידי שליטת המזל, ואדרבה האדם הופך להיות השליט והבעלים על המזל. בחודש זה שימיו הם עת רצון לחזור בתשובה, כל אדם אף אם חטא, יכול לשוב בתשובה בנקל ולהתעלות מעל המזל להיות כבריה חדשה.

התשובה הופכת את האדם שחטא לאדם אחר בכלל וכביכול אין זה אותו אדם שחטא. אצל "בעל תשובה" נוצרה מהות של שינוי השם ושל שינוי המקום, כי אין זה אותו אדם, ואין זה אותו מקום, מקודם היה זה אדם חוטא על כל השלכותיו, ועכשיו הריהו אדם כשר וישר עם כל המשמעות שבדבר. וכדברי הרמב"ם בהלכות תשובה (פרק ז, הלכה ז) "כמה מעולה מעלת התשובה, אמש היה זה מובדל מה' אלקי ישראל וכו' והיום הוא מודבק בשכינה".

ויתכן שזו כוונת רבי יהודה החסיד ב"ספר חסידים" (אות שכא) שכדי ליישב את הסתירה שבין מאמר חז"ל "אין מזל לישראל", לבין המאמרים האחרים מהם נראה שהמזל כן שולט בעם ישראל, כותב: "ושינוי השם ושינוי מקום גורמים מזל אחר טוב", ובעצם הם דברי הירושלמי במסכת שבת (פרק ו, הלכה ט) "אמר ליה שאני אתרך, פעמים ששינוי השם גורם, פעמים ששינוי המקום גורם". ומציאות זו של שינוי השם, כלומר שהאדם הופך כביכול לאדם אחר, היא על ידי התשובה. על ידי תשובה כאשר האדם הופך להיות לאדם אחר, לזהות אחרת, ואז שוב אין המזל שולט בו. [וכך גם שינוי מקום, דהמקום החדש גורם למצב שונה, למצב מחדש, וכאשר האדם נמצא במקום אחר, ההשפעה במקום האחר שונה, ואז שוב אין המזל שולט בו].

התשובה - הציר המרכזי עליו סובבים ענייני חודש אלול

ח. ויתכן שזהו הכוונה בברכתו של משה רבינו לשבט גד "ברוך מרחיב גד" (דברים לג, כ). משה רבינו רמז בכך על הרחבות המיוחדת שניתנה לשבט גד - והיינו מהות התשובה, המרחיבה דעתו של האדם, בכך שהאדם יודע שאף פעם לא מאוחר, ותמיד יוכל לשוב בתשובה ולהתעלות מעל המזל.

ואולי נוכל לומר שזהו עומק הטעם למזל חודש אלול - "בתולה", הרומז על מהות התשובה שהיא כעין בריאה חדשה, כדוגמת בתולה, שזה עתה נישאת לראשונה.

ולפי האמור גם מובן ומבואר סוד צבע האבן של שבט גד, שהוא כאמור, עמום - אפור, או כחול שחרחר. צבע הרומז למשהו לא ברור ובלתי מוגדר. ואכן, ניתן לומר שענין זה זה משקף את האדם בחודש אלול, כאשר מחד, האפשרויות העומדות בפניו רבות הן, ביכולתו לפלס דרכו אל על ברום המעלות, אולם בתוככי עצמו, מתחוללים מאבקים פנימיים, אם לטוב או ח"ו לרע. הצד החיובי שבאדם חפץ לשוב בתשובה ולפתוח דף חדש - כעין שינוי השם, להתעלות למעלה מהמזל ולהפוך לבריה חדשה טהורה ומזוככת על ידי התשובה השלמה. אך מאידך היצר הרע, גם הוא אינו טומן ידו בצלחת, ומשנס את כל כוחותיו לאבד מרגלית כה יקרה מבחינתו. יתכן איפוא שמאבק זה, בא לידי רמז בצבע העמום והבלתי ברור של צבע האבן של שבט גד.

וכן יובן הרמז שיש למצוא בשם אבנו של שבט גד "שבו", לחודש אלול המתייחס לשבט גד. "שבו" הן שלשת האותיות המרכזיות של המילה "תשובה", לרמז שהתשובה היא הענין המרכזי של החודש.